

АНАЛІТИЧНА ФІЛОСОФІЯ КАЗИМИРА ТВАРДОВСЬКОГО: ОБРАЗ ВИХОВАННЯ

Ольга Гончаренко

Кандидат філософських наук, доцент,
Національна академія Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького (УКРАЇНА),
29003, м. Хмельницький, вул. Шевченка, 46, e-mail: olga_gon4arenko@mail.ru

UDC: 165.741

ABSTRACT

Honcharenko Olha. Analytic philosophy of Kazimierz Twardowski: image of education

Opening address by the Polish philosopher Kazimierz Twardowski were clear and precise statement of the wording and the use of a method that above all values of rationality and logic of philosophical arguments. Scientist's companions in achieving compliance with these stylistic and methodological standards were psychology, logic and language. Philosopher's analytical method has change the established view that education need only formulate educational provision which guided by teachers in their practice. For Twardowski, educators should not engage in the development of specific ideologies or regulations specific areas of philosophy but try to understand the nature and importance of their professional activity to cleanse it from inaccuracies returns and clichés.

Key words: analytic philosophy, Kazimierz Twardowski, education.

Вступною умовою польського філософа Казимира Твардовського були ясність формулювань та точність викладення, а також використання методу, що понад усе цінує раціональність і логічність філософської аргументації. Супутницями вченого у досягненні відповідності цим стильовим та методологічним стандартам були психологія, логіка і мова. Аналітичний метод філософа змінює усталену точку зору на те, що в освіті потрібно лише формулювати педагогічні положення, якими б керувалися педагоги у своїй практичній діяльності. За Твардовським, педагогам слід займатися не розвитком конкретних ідеологій чи положень окремих напрямів філософії, а намагатися зрозуміти суть та значення їх професійної діяльності задля очищення її від неточностей, декларацій і кліше.

Ключові слова: аналітична філософія, Казимир Твардовський, виховання.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Однією із яскравих гілок аналітичної філософії на європейському континенті є Львівсько-Варшавська школа. Своїм стилем та методом філософування школа завдячує польському філософу Казимиру Твардовському, який висунув вступною умовою ясність формулювань та точність викладення, а також використання методу, що понад усе цінує раціональність і логічність філософської аргументації. Супутницями вченого у досягненні відповідності цим стильовим та методологічним стандартам були психологія, логіка і мова. Досягти ясності та точності у філософському аналізі Твардовський спробував і у проблемному полі освіти. Вчений здійснив філософський аналіз поняття «виховання» для того, щоб показати як неясне та неточне його усвідомлення може призвести до небезпечного розриву між теорією та практикою і як наслідок – до перетворення педагогічної діяльності у безглузду рутину, позбавлену розуміння її сутності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У Польщі природньо спостерігається інтерес серед науковців до педагогічної філософії Твардовського [3;9]. В Україні ж наявні ґрунтовні дослідження учительської, наукової та організаційної діяльності філософа [1;2].

Мета статті. Проаналізуємо досягнення Твардовського на перетині аналітичної філософії та педагогіки задля окреслення його образу виховання.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Відношення між філософією та вихованням. Слово «філософія» означає, за Твардовським, групу наук, аналогічно як слова «теологія» чи «природознавство». На підставі спільності предмету дослідження – прояви психічного життя – філософськими науками вчений називає метафізику, психологію, логіку, етику, естетику. Центральне місце серед філософських наук Твардовський відводить психології, оскільки вона перш за все аналізує психічне життя. Утім, з часом, під впливом «Логічних досліджень» Едмунда Гуссерля філософ змінює свої погляди на психологію, її предмет, метод та відношення до наук. Головним чином це пов'язано із розрізненням двох видів людських дій та результатів на психічні, фізичні й психофізичні.

У праці «Про дії та результати. Декілька зауважень на межі психології, граматики та логіки» [4] Твардовський, аналізуючи пари таких слів, як «ходити-ходьба», «кричати-крик», «співати-спів», «оповідати-оповідання», виявляє суттєву відмінність між значеннями дієслів та іменників: дієслова означають дії, а відповідні іменники – результати дій. Так, ходьба – це результат ходіння, а спів – це результат співання. Поняття дій та результатів вчений зводить до двох основних видів: фізичних («бігати-біг») та психічних («судити-судження»). Серед фізичних дій та результатів Твардовський розрізняє окремий вид психофізичних дій та результатів. Психофізичною є фізична діяльність, якщо її супроводжує психічна діяльність, що здійснює деякий вплив на протікання фізичної діяльності, і тим самим – на результат, який виникає завдяки їй. До таких філософ відносить дії та результати, позначені, наприклад, словами «брехати-брехня», «говорити-говір». Результати психофізичних дій Твардовський ділить на тривалі й нетривалі, вказуючи на достатньо хитку між ними межу. До тривалих результатів належать ті, які можуть тривати довше, ніж дії, завдяки яким вони виникли («рисувати-рисунок»); до нетривалих результатів належать ті, існування яких триває стільки, скільки існують дії, завдяки яким вони виникли (крик існує доти, доки триває дія). Нетривалі психічні результати можуть виявитися також через психофізичні результати. Психофізичні результати, які виражають деякі психічні результати, Твардовський називає знаками цих психічних результатів, а самі ці психічні результати – їх значеннями. Відтак говоримо про значення крику, значення рисунку. Очевидно, що одному знаку може відповідати багато різних значень. Дію наділення чогось знаками вчений називає означенням.

Розгляд різноманітних видів психічних та психофізичних результатів, а також їхніх взаємних відношень посприяв більш ясному окресленню філософом предмету психології. Психологія – це наука про «психічні факти», зрозумілі як конкретна цілісність, утворена із дії та її результату. У свою чергу розрізнення дій та результатів дало змогу Твардовському розрізнити предмети досліджень психології й гуманітарних наук. Психологія розглядає й досліджує психічні результати як елементи психічних фактів, у яких дані результати виступають разом із діями, що їх утворюють, як конкретна цілісність; натомість, гуманітарні науки абстрагуються від цього фактичного зв'язку психічних результатів із психічними діями, що їх утворюють, і пояснюють їх так, якби психічні результати існували незалежно від психічного життя, у якому тільки і можуть насправді існувати. З огляду на це психологія визнається вченим підставою й гуманітарних наук.

Очевидно, що виховання як царина дослідження гуманітарної науки педагогіки перебуває, за Твардовським, у перехресному відношенні із філософією. Психологію цікавить виховання як дія-процес (наприклад, формування характеру), етика пропонує систему морального виховання (наприклад, неопозитивістська етика), а педагогіка зосереджується на вихованні як результаті (наприклад, хороші манери поведінки).

2. Поняття виховання. Твардовський розуміє виховання у широкому та вузькому значенні. Під широким значенням виховання вчений розуміє такий виховний процес, що відбувається без участі вихователя. Вихователя замінюють життєві обставини, особливо-

сті праці, випадковості, нещастя і т.д. Тобто вихованням у широкому значенні для філософа є школа життя. У вузькому значенні виховання передбачає обов'язкову присутність вихователя, що здійснюватиме виховний процес, оскільки «тільки людина може виховувати людину» [6, с. 413]. (Надалі йтиметься лише про виховання у вузькому значенні.)

Втім, і у вузькому значенні слово «виховання», на думку вченого, має два значення. У виразі «хтось віддається з повної самопожертвою у вихованні власних дітей» виховання означає конкретну дію, діяльність; у виразі «він отримав хороше виховання» – результат виховної дії, діяльності, адже «людина, що отримала хороше виховання», набула конкретну властивість, яку у ній розвинуло виховання. Таким чином, Твардовський розрізняє виховання як дію та виховання як результат.

Як бачимо, слово «виховання» використовується і для означення дії, і для означення результату. Вчений вважає, що можна й відокремити ці два значення, використовуючи багатозначну форму слова «виховання», що означає дію, та небагатозначну, що означає результат, тобто, говорити про виховування та виховання, але розуміє, що цілком відокремити ці дві речі (зайнятися вихованням як дією або вихованням як результатом) складно, так як будь-яке виховання як дія має на меті дати вихованцю конкретне виховання як результат, що постає ціллю даної виховної дії. Так, від визначеної цілі виховання залежить виховна дія, що відповідає даній цілі. Відмінною має бути виховна дія, якщо відмінною є ціль виховання (наприклад, виховати жебрака, виховати злодія, виховати добру дружину і матір), відмінними будуть і виховні засоби. Тому філософ намагається знайти спільне, що об'єднує виховування та виховання, й тим самим досягти сутності цих понять.

Спільну основу для виховування й виховання Твардовський вбачає у систематичному тренуванні, метою якого є формування конкретних умінь. Слова «тренування» та «уміння» знову означають дію та результат. Умінням вчений називає сформовану тренуванням здібність, тренуванням – виконання дій, результатом яких має стає дане уміння. Виховування-виховання та формування за такого підходу виявляють спільні ознаки, але, на думку Твардовського, між ними все-таки є відмінність. Формуємо інтелектуальні здібності, уявлення, пам'ять; виховуємо волю, характер. Але чи можна застосувати тренування до виховування-виховання? Філософ вважає, що, якщо можна тренувати здібність точного і ясного мислення, то можна тренувати і здібність прийняття правильного рішення, яке є власне волею, моральною волею. Отже, спільним для виховування і виховання є воля, а виховання за такого підходу слід розуміти як моральне виховання.

З такого визначення поняття «виховання» випливає відношення педагогіки як науки про виховання до психології й етики. На думку Твардовського, якщо моральне виховання полягає у тренуванні волі з метою формування уміння приймати правильні рішення, то психологія повинна показати, яким способом має відбуватись таке тренування, а етика – від чого залежить правильність рішення. Тобто, психологія та етика є підставами педагогіки.

3. Психологічна основа виховання. Під волею філософ розуміє «здатність до розумових дій, сутність яких полягає у наданні чомусь дійсності, позбавленні чогось дійсності, збереженні дійсності чи збереженні недійсності» [7, с. 208]. Акти волі він пов'язує із прагненнями, які можна пізнати через зовнішній досвід у їх актуальних проявах. Прагненням, на думку вченого, передують потяги. Потяги – це підготовчий етап появи прагнень. Необхідною умовою появи прагнень вчений вважає підготовку відповідних почуттів, адже «ні у кого не можемо викликати прагнення, якщо він нічого не відчуває до певного об'єкту або принаймні не здатний щось відчувати» [7, с. 242-243]. Виходячи із психології волі, Твардовський пропонує процес виховання розділити на три етапи.

На першому етапі виховання слід тренувати моральну волю. Це означає, що вихованця потрібно спонукати до частого здійснення моральної дії відповідно до моральних принципів з метою формування уміння. Для цього потрібні знання моральних принципів та моральна вимога, але найперше: повага до того, хто проголошує моральні принципи, оскільки неосвічена людина та дитина сприймають твердження, які не в змозі зрозуміти, на основі поваги до того, хто висловлює ці твердження. Моральні принципи, на думку Твардовського, слід проголошувати до тих пір, поки людина достатньо не сформується, але це проголошення має бути послідовним. У зв'язку з цим перший етап виховання, на думку вченого, є досить нетривалим, так як у протилежному б випадку виховання перетворилось

на дресуру. Результатом даного етапу виховання є уміння дотримуватись моральної вимоги.

Другий етап виховання філософ розглядає як процес розвитку моральної волі з метою інтеріоризації моральної вимоги у самовимогу, моральний обов'язок, що відбувається на основі появи морального наміру. Моральний намір – це вольова установка вихованця, результат його попередньої духовно-емоційної діяльності, зокрема почуттів, прагнень, рішень. Моральний намір та диспозиції у сфері почуттів прагнень, рішень Твардовський називає «характером». Тому моральний намір – це психічне явище, яке разом із характером пояснює вихованцю появу конкретного рішення. Розпочинати процес розвитку моральної волі філософ пропонує із почуття любові до батьківщини, із благородної амбіції, із розуміння власного інтересу. Таким чином, результатом даного етапу виховання є уміння по-власному вирішити власні рішення, власний моральний вибір.

Третій етап виховання, на думку Твардовського, триває протягом життя й відбувається у формі самовиховання, автоефекції. Метою даного етапу є самостійне удосконалення й примноження умінь в прийнятті правильного рішення. Сформована особистість, за такого підходу філософа, стає здатною не лише діяти етично, але й свідомо виводити норми поведінки.

Як бачимо, виховання у Твардовського не має нічого спільного і з моралізаторством. «Моралізувати» – означає формувати у людини готовність до етичної поведінки. Але бути готовим ще не значить бути здатним. Здатність до етичної поведінки, на думку вченого, розвиває тренування, яким спочатку займається моральне виховання, і яку згодом формує самовиховання.

4. Етична основа виховання. Будучи прихильником етичного руху у західно-американській культурі кінця XIX – початку XX століття, Твардовський відмовляється від визнання релігійної моралі у якості основи морального виховання. Він вважає доцільним виховання людей на основі відчуттів недоліків у індивідуальному й суспільному бутті та щирому бажанні їх подолання. Систему морального виховання філософ формує на підставі наукової етики. Наукова етика – це незалежна від результатів інших наук царина досліджень, мета якої формулювання та обґрунтування етичного критерію на підставі логіки. Відношення між науковою етикою та релігією полягає, за Твардовським, у відмінності їхніх цілей. Мета наукової етики – формулювання та обґрунтування етичного критерію, мета релігії – виконання та практичне застосування. Тобто, наукова етика у вченого не суперечить релігії, але передує їй. Етика є законодавцем на полі моральності, а держава й релігія – виконавцем. Відповідно й виховання має здійснюватись у тому напрямі, який йому задає наукова етика. Із наукової етики випливає, що мета морального виховання полягає у створенні умов для вільного морального розвитку особистості на засадах раціоналізму.

Безумовно, моралізм, поєднаний із інтелектуалізмом, є ознакою наукової етики Сократа. Твардовський оцінює набуток сократизму, що полягає у нерозривності щастя, розуму й чесноти для людини, втім головним моральним принципом людини він вважає уміння враховувати інтереси інших людей, ставити себе на місце іншої людини. У науковій етиці Твардовського йдеться не про окремого індивіда, а «про рівновагу з іншими, про узгодження його інтересів, тенденцій, схильностей, уподобань з такими ж елементами у інших індивідів чи суспільних групах» [8, с. 422].

Завдання морального виховання філософ бачить у реалізації способу узгодження інтересів через рівноправ'я на підставі справедливості. Це означає також формування у вихованців уміння подолати егоїзм як прояв психологічного гедонізму у моральній поведінці. Егоїстом учений називає людину, яка у пошуках власного задоволення не зважає на те, що умовою його досягнення є чуже незадоволення. Егоїзм – це байдужість до чужого задоволення, і особливо неприємність. Егоїзм – це байдужість до наслідків для оточення гонити за власними задоволеннями. Точний аналіз психічних чинників, пов'язаних із рішеннями та вчинками людини, приводить Твардовського до висновку про те, що людина не обов'язково веде себе егоїстично. Коли задоволення не є метою вчинку людини, а лише явищем, що супроводжує по необхідності її поведінку чи досягнення мети, тоді людина не веде себе егоїстично. Таке визначення філософом поняття «егоїзму» посилює осмислення мети морального виховання, сутність якої полягає у створенні можливостей для незацікавленого поступу людини, позбавленого зовнішнього тиску та насилля.

Головними етичними цінностями у вихованні Твардовський називає об'єктивну істину та моральне добро. Об'єктивною істиною філософ означає істинне чи правдоподібне судження. Моральне добро – це така поведінка, що сприяє узгодженню інтересів між індивідами. На думку вченого, розуміння молоддю цінності об'єктивної істини сприятиме засвоєнню ними умінь ясного та критичного аналізу будь-яких проблем без огляду на симпатії і антипатії у суб'єктивному дусі. Об'єктивна істина набуває у Твардовського етичного забарвлення: «... прихильність до об'єктивної істини та орієнтація на постійне прагнення до неї повинні стати потужним чинником, що виховає молодь толерантними та ввічливими людьми, здатними до такої взаємодії, у якій предметні погляди мають перевагу над особистими, спільний інтерес над індивідуальним» [5, с. 466].

На особливу увагу у Твардовського заслуговують такі риси характеру, як працелюбність й патріотизм. Філософ був переконаний, що праця є не лише ціллю життя, але й умовою щастя людини. Він наголошував на важливості кожної праці, виконаної із сумлінням та почуттям обов'язку, як для суспільства, так і для нації й держави. Патріотизм вчений визначає як любов до Батьківщини. Перешкодами у формуванні почуття патріотизму є, на думку Твардовського, відсутність знань про Батьківщину, партикуляризм і партійність. Вісню патріотизму він вважає почуття народної солідарності, яка спрямовує діяльність людини на благо Батьківщини.

Таким чином, з підстав наукової етики Твардовського випливає, що ідеалом морального виховання має стати «людина у пошуках етики». Така інтенція філософа стимулює педагогів до дискусій на тему не про те, що «повинна» робити людина, а на тему про те, що їй би «слід» робити.

ВИСНОВКИ

Філософський аналіз Твардовського з одного боку робить педагогіку більш сприйнятливою до змісту поняття «виховання» та критичною до його різноманітних невизначеностей, що перетворюють виховний процес у відтворення необґрунтованих положень, а з іншого – долає усталений погляд на саму аналітичну традицію в освіті, зрозумілу як вузький та обмежений метод прискіпливого інтелектуального пошуку суті речей, й тим самим сягає гуманістичного призначення освіти. Педагог у аналітичній філософії Твардовського перетворюється на стоїчного мудреця, який найвищу цінність виховання усвідомлює у єдності інтелектуального та морального розвитку. Перспективним видається філософський аналіз навчання у працях Твардовського.

ЛІТЕРАТУРА

1. Домбровський Б.Т. Школа одного вчителя / Б. Т. Домбровський // Філософська думка. – 2006. – № 5. – С. 67–78.
2. Іваник С. Педагогічна та організаційна діяльність Казимежа Твардовського / Степан Іваник // Степан Олексюк – учень Казимежа Твардовського. – Л., 2012. – С. 15–29.
3. Jadczyk R. Uczony – nauczyciel – obywatel / Ryszard Jadczyk // Kazimierz Twardowski : twórca szkoły lwowsko-warszawskiej. – Toruń, 1991. – S. 96–106.
4. Twardowski K. O czynnościach i wytworach. Kilka uwag z pogranicza psychologii, gramatyki i logiki / Kazimierz Twardowski // Psychologia w szkole lwowsko-warszawskiej. – Warszawa, 1997. – S. 109–141.
5. Twardowski K. O dostojeństwie Uniwersytetu / Kazimierz Twardowski // Wybór pism psychologiznych i pedagogiznych. – Warszawa, 1992. – S. 461–471.
6. Twardowski K. O pojęciu wychowania / Kazimierz Twardowski // Wybór pism psychologiznych i pedagogiznych. – Warszawa, 1992. – S. 411–422.
7. Twardowski K. Psychologia pożądań i woli / Kazimierz Twardowski // Wybór pism psychologiznych i pedagogiznych. – Warszawa, 1992. – S. 203–248.
8. Twardowski K. Wykłady z etyki / Kazimierz Twardowski // Myśl, mowa i czyn. – Kraków, 2013. – S. 309–436.
9. Suchmiel J. Poglądy na wychowanie Kazimierza Twardowskiego / Jadwiga Suchmiel // Pedagogika. – 1999–2001. – № 8–10. – S. 291–299.